

ВАШ КЕЛШЫМАШТЕ ЧОН ЮАРЛА

*Марий Элын калык писательже
Миклай Рыбаков дене вашмутланымаш*

— Пагалыме Николай Федорович, лу ий ончыч, 1989 ий 22—27 майыште, финн-угор писатель-влакын икымше кугу вашлиймашышт мемнан дене Йошкар-Олаште эртыш. Тудым погыманште вуйлатышыже, организаторжо те лийында. Мыланна кызит палыме шуэш: тыгай кугу форумым чумыраш шонымаш кузе да кунам шочын? Тидлан могай ямдылалтме паша ышталтын?

— Погынен ыльна Москошто, Россий писатель ушемын пленум-жо годым. Ме, Удмурт писатель ушем вуйлатыше Семён Самсонов, Мордва писатель ушемвуй Иван Калинин да Россий писатель ушем правлений секретариатшын консультантше, кураторна, Евгений Николеавич Попов, кочкын шинчена. Мут гыч мут лекте. Мый шомакым тарватышым. Молан, манам, вот финн-угор йылмызе-влак погынат (ожнат нуно түрлө погынлашке коштыныт), кызытат, шуэн, но чумыргат. А молан ме, писатель-влак, погынен огына керт? Вет мемнанат канашышаш шуко йодыш уло, молан иктешлыше кылым ышташ огыл? Вет писатель-влак ожнысек икте-весым паленыт, но мўндырчын гына. Вот тиде кылым уэмдаш, ваш-ваш утларак палыме лияш гын, кузе мемнан творческий пашана кая, могай писатель-влак улыт, мо нерген, кузе возат, сай ыле. О-о, тиде вет, йолташ-влак манит, пеш кугу паша, тидлан шуко окса кўлеш. Тунам перестройко пагытет але тўнгалын веле ыле, калыкыште ала-могай нўлталтмаш шижалтын. Мыят, кумылангын, айста, манам, тўчен ончена.

Вот тый, каласышт, начальник лийынат, министр да монь, кугу вуйлатыше-влакым ужынат, палет, тыланет куштылго лиеш. Тыяк давай тўнал, пиж тиде пашалан, а ме полшена.

А мо, манам, давай пижам. Кертат мо, ышталыт. Кертам! Тидын лўмеш чаркам перышна.

Кузе ынде тудым лўмдаш? Форум, тыглай погынымаш але конгресс? Финн-угор писатель-влакын конгрессышт лийже, манам. О-о, манит, пеш кугун йонга. А мо, манам, ышташ гын, ышташ! Мом тушто чумыртылаш погынымаш гайым? Вара кураторна Попов ойла,

давай, манеш, чынжымак төчен ончо. Толык ончыч секретариатыште тиде йодышым нөлталаш күлеш.

Пленум деч вара мемнан эре секретариат лиеш ыле. Тиде ганат — тугак, секретариат погынышто, мый саде йодышым тарватышым, молан тыгай конгресс күлеш, умылтарышым. Мыйым эн чотшо Сергей Михалков ден Юрий Бондарев поддержатлышт, оет сай, чынак, тыгай погыным эртараш күлеш, маныт. Давай сметым ыште, срокым палемде, шоно, вискале.

Мөнгышкō толым. Писатель-влакым погышым, шонкалышна пырля: кушеч тўнгалаш, мом ышташ? Шанчыен-влак дене кутырышна, нуно шуко палат, ужыныт, коштыныт. Могай делегаций, кушеч толшаш, палемдышна. Туге лекте, мемнан деке Эстоний, Венгрий, Финляндий деч посна мўндыр Австралий, Америка, Канада гычат толшаш улыт, вет туштат мемнан финн-угор йылме вожнам, калык илышым тунемше, палыше-влак улыт. А нуным кондаш доллар күлеш. Кушеч муын лукташ?

Ондаксек палыме улына ыле Марий машиностроитель завод директор Юрий Миронович Свирин дене. Тунам тиде завод сайын палыме ыле, поян лийын. Вот тиде генеральный директоретым икана уналыкеш ўжым. Тыгай, манам, кугу пашам тўнгалын улына, полшо. Тый, манам, миллион дене оксам кучылтат, мо тылат ик лу тўжем доллар? Йōра, манеш, сай паша тиде, полшем. Тыге лу тўжем доллар мемнан счетыш пурыш.

Угыч Москвашке кудалым. Сергей Михалков ойла: ЦК-шке каяш күлеш, культур да литератур отдел вуйлатыше деке. Тунам тушто Сидоров ыле чай, вара тудо культур министр лие. Мый тудлан чыла радамын каласкалышым. Калык коклаште келшынамаш кыл пентыдемеш, манам, тулеч моло. Тудо ойла: ЦК-н планышкыже пурташ күлеш, кунам тый эртарынет? Мый, манам, кутырен келшен улына, тенйй майыште погыныман. Садет öрын: тыгай мероприятийым кум ий ончыч планыш пуртыман, а тый ик тылзе гыч эртарынет?

Мый, манам, чыла ыштыме, шонымо, вискалыме. Чыла вере серышым колтымо, Венгрий, Финляндий веле огыл, Америкыш, Ка-

Н. Ф. Рыбаков.

надыш, Австралийыш шумеш шуминна, чыла деч вашмут толын — делегацийым колтат... Те мо, ушда каен мо, манеш. Обком дене кутырен келшенда мо? Уке, манам, вот тышеч мием да согласоватлем.

Тунам ала-молан тыгай мероприятийым эртараш ёрыт ыле. Границе ала почылташ веле тўналын, иностранец-влакым эше огыт пурто. Вот ЦК пашаснет мылам сырен кутыра: иди, манеш, иди. Я пошлю инструктора, он посмотрит. Или, манеш, будем тебя исключать из партии, или наградим. Но, манеш, денег не просите, денег нету. Ончычак планироватлыме огыл гын, конешне, окса уке.

Тышеч пўртылым, шкенан партий Марий обкомышко Анатолий Александрович Зенкин деке кайышым. Тудлан, конешне, Москва гыч йынгыртеныт. Мом тудо вашештен — ом шинче, по ужам: сырыше. Тый, манеш, авантюрист улат. Мый палем, нуно тыгайым изиш шўрынрак ончат. Вот Зенкинат ойла, авантюрым ыштылат, манеш. Мыйжын, чынак, тыгай койышем уло, рисковатлаш йўратем. Кеч-мо лийже, манме гай, ышташ, тырнаш вашке таранем.

Мый обком деч полышым йодын омыл. Шкенан рвезе-влак дене, правлений дене чылажымат ыштенна. Семен Николаев, Альбертина Иванова, Ким Васин чот полшеныт, самырык активист-влак куржталыч. Эстоний гыч Арво Валтон сайын полшыш. Венгрий гыч Петер Домокош, Финляндий гыч Лезна Лаулайяйнен кугу кумылым пашашт дене ончыктышт. Ме нунын дене телефон, серышла гоч кутыренна, йодынна: вот тыгай письмам Америкыш, Канадыш колтыза, Австралийыш увсртарыза. Нуно мўндыр элла дене кылым кученыт, а мыланна полыш лие.

Шкенан йырысе писатель-влакат ылыж кайышт. Уставым ышташ кўлын, резолюцийым возаш. Чыла кундемласе писатель-влак тиде идейым пеш сайын вашлийыч.

Шоналташ гын, ямдылатме пашажымак пеш шуко ыштыме. Чыла унам пукшаш-йўкташ кўлын, малаш пуртыман, сувенирым ямдылыман. Кажне толшо писателыш койыш-шоктышыжым палыман: мо тудлан келша, мом йўрата? Шуко паша, но вет кў-гынат тўналышаш. Мыняр иден улына шке семын, а ынде тўнямбак лекташ кўлеш. А тиде кушгылго огыл. Чынак, тидлан авантюрист лийман ыле.

— Модай элла, республикла гыч толышт ыле тиде погыныш? Кўмыт?

— Уна-влакым Йошкар-Ола шокшын вашлийын. 22 майыште уна-влак рўдў олана дене палыме лийыныт, В.И.Ленинлан, А.С.Пушкинлан, С.Г.Чавайнлан, М.Шкетанлан вуйым савен, памятникышт

воктек пеледышым пыштеныт. КПСС Марий областной комитетыште республикысе вуйлатыше-влак дене вашлийыныт.

Кастене М.Шкетан лумеш Марий театрыште вашлиймаш торжественно почылто. Пайрем заседанийым КПСС Марий обкомын кокымшо секретарьже В.А.Елчев вудыш. Тудо увертара: финн-угор писатель-влакын форумын лумеш СССР Министр-влак Совет Председатель Н.И.Рыжков деч саламлымаш толын. Тудын текстшым РСФСР писатель ушем правлений секретарь С.Ф.Бобков лудын пуыш. Вара Марий АССР Верховный Совет Президиум председатель В.И.Романов ойлыш, РСФСР писатель ушем правлений председатель С.В.Михалков да мый, Марий АССР писатель ушем вуйлатыше, выступатлена. Икманах, чылажат кукшо уровеньыште виктаралте.

23 майыште КПСС Марий обкомын Политпросвещения пörтыштыжö (кызыт Мер-политик рüдер) пленарный заседаний тунгале. Тудым мый финн-угор писатель-влакын тунямбалсе икымше вашлиймашын оргкомитетше лум дене почым. Мутым С.В.Михалков нал.

Тиде вашлийманште, — мане тудо, — кок кугу проблемым тарватынем. Иктыже — экологий, весыже — йылме. Тиде кок йодышат кызытсе айдеме тукумын илышыж дене пеш чот кылдалтын. Вет пале: туняште вуд, юж амыргат, озон лончо пытен толеш — тидыже айдеме тукумлан энгекыс. А шочмо йылме кеч-могай калыклан эн шерге: тудым мондан, йомдарах ок лий. Сандене мый тыге шотлем: Йошкар-Олаште, марий мландыште тунгалме паша ончыко нантайышаш, шонен пыштыме цельыш шуктышаш.

Вологда гыч вепс поэт Анатолий Петуховын ойлымыжо кажнын чонжым кüрыштö.

XX курым тунгалтыште, манеш тудо, мемнан калык 25 тужем еган улмаш. 1937 ийыште чыла школнах петырсныт, илыме вер-шорнам шелыныт. Кызыт калыкна 8 тужем ег кодын. Ик тиде цифржак шинчавудым луктеш.

Коми поэт Владимир Тимин шке йылме, сылнымут, письменность проблемым тарватыш. Вуйлатыше органлаште тыгай ой: йонда уло гын, тунемза, илыза, уке гын, уке. Тиде чыташ лийдыме факт.

Мордва писатель Андрей Алешкин, марий поэтесса Альбертина Иванова, венгр ученый Петер Домокош, венгр поэтесса Анна Бедз шке чон азапыштым луктын ойлат.

Анна Бедз лывырге, изирак йукшо дене “Вудшо йога” мурым мураш тунгале. Тудым артист, писатель Василий Горохов виан йукшо дене авалгыш, чумыр залым мураш таратыш.

Такиным сайынак эртыш мемнан погынымашна.

— Николай Федорович, тиде формумышто могай иктешылыме шоны-маш шочо? Мо тушто эн моторжо ыле?

— Мый нигунам ом мондо эстон Арво Валтонын ойлымышым. А вет тудо мемнам, марий-влакым, изишыже шылталыш. Чыла сайнам почын ончыктымекс, лүдшырак-аптыранышырак улмыланна цеш пентыдын каласен кодыш: ида лүд, те тўнямбал калык радамыште улыда, тендам луктын огыт шу, полшат. Да вет тудо тичмаш программа дене выступатлыш. Но ончыч Канада гыч толшо Харри Мюрк нерген ойлен. Тудо тусо Торонто олаш шочын, шкеже — эстон. Торонто олассе университетыште эстон йылмым туныкта. Теве тудын шомакше: “Пагалыме Рыбаков, финн-угор родо, дама ден господа-влак. Мылам кугу пнал логале тендам саламлаш. Тиде финн-угор писатель-влакын I тўнямбал вашпиймашышт шкаланна велё огыл, а пўтын тўнялан шергакан. Сандене тудын пунчалже нелытанак лийже ыле”. Теве тыге.

Но Арво Валтон деке куснем.

“Кеч-могай изи калыкынат культуржо — тиде уло тўнялан шергакан поянлык. Изи калык уке, изи умылымаш уло. Вот мо шерге вет. Мый шке ой-шомакем кум тўшкалан шелам:

Тиде:

- 1) тугай йөн-влак, кудыжым ме шке ыштен кертyna;
- 2) кудыжым вес калык полшымо дене ылышыш пуртена;
- 3) кумшыжым ме шке ыштен огына керт, сандене правительство деч требоватлена.

Икымше тўшка йодыш-влак:

1. Финн-угор писатель-влакын ассоциацийыштым кызытак ышташ кўлеш.

2. Писатель ушемым территорийым шотыш налын огыл, а национальный принцип негызеш чумырыман. Мутлан, Марий АССР писатель ушемыш автономий кўргысё писатель веле огыл, а Башкир, Татар кундемсе, Киров областысе возышо-влак пурышт.

3. Писатель ушемыш кўм пурташ — тек верысе-влак шке ончат.

4. Издательство нерген законом ончалаш. Кажне писатель ушем шке йылмыж дене книгам лукташ правам налша.

5. Финн-угор писатель-влакын ассоциацийыштан тўнямбал ПЕН-клубыш пурман.

6. Чыла финн-угор калык-влаклан школ проблемым решатлыман”.

Тулеч моло Арво Валтон мемнамат, марий-влакым, изиш шылталыш: ёрын ида шого, йўкдам лукса, манеш.

Манси писатель Юван Шесталов, Удмуртий гыч критик З.А.Бого-
молова, мемнан философ Виктор Соловьев, коми-пермяк писатель
Федор Истомин, Швеций гыч Лия Пеэт, финн прозаик Лезна Лау-
лайяйнен, Будапешт университетын профессоржо Петер Домокош
пенн шуко, поро шонымашым каласышт, чыланат финн-угор писа-
тель-влакын илыш-пашаыштым аклышт, саламлышт.

Историй наука доктор Ксенофонт Сануков марий калыкын чурий-
жым почын пуыш, коми писатель Геннадий Юшков шке калык проб-
лемыжым тарватыш. Икманаш, кугу мутланымаш лие.

РСФСР писатель ушем правлений секретариатын консультантше
Евгений Понов финн-угор писатель-влакын ассоциацийыштым ыш-
тыме нерген мутым луктеш. Тидлан кучык жапыште Программ, Уста-
вым ямдылаш оргкомитетым сайлыме. Тушко Венгрийысе, Совет
Союзысо, Финляндийысе писатель-влак пурат. Оргкомитет председа-
тельын ик йук дене мыйым, Рыбаковым, сайлат, сопредседательлан
Петер Домокошым, Лезна Лаулайяйненым пентыдемдыме. Оргкоми-
тет членлан Еремей Айпин (Хант-Манси автономный округ), Сергей
Бобков (Москва, РСФСР писатель ушем), Арво Валтон (Эстоний),
Федор Истомин (Коми-Пермяк автономный округ), Иван Калинин
(Мордва АССР), Петер Мутанен (Карел АССР), Анатолий Петухов
(Вологда ола), Ксенофонт Сануков (Марий АССР), Семен Самсонов
(Удмурт АССР), Венто Урпо (Финляндий), Юван Шесталов (Хант-
Манси округ), Геннадий Юшков (Коми АССР) сайлалтыныт.

— Николай Федорович, ме тиде форумашто лийышна, чылажымат
шке шинча дене уживна, колывна. Тендан шонымаште, тиде погын мо-
гай лектышан, акан лие?

— Тиде конгресс деч вара кузе вет паша шарлен кайыш! Финн-
влак обществом ыштышт. Могай кыл, книга лектеш тушто. Венгр-ша-
мыч дене кыл пентыдеме. Кызыт изиш шаланыме гай чучеш, но жап-
ше тугай вет. А вапталтыш садак лиеш, ончыклан шуко сайым вучы-
ман. Мый кызыт самырык-влаклан ӱшанем, мемнан тунгалме пашам
нуно шуйышт. Моло творческий ушемланат тыгай пашам ышташ
кӱлеш: теве художник, композитор, архитектор ушем-влак тарванат
гын, сас веле лиешыс. Интеллектуал-влаклан йӱнжӱ улыс, тарванаш
гына кӱлеш.

Тунам ме планым ыштен улына ыле: журналлаште финн-угор йол-
таш-влакнан возымыштым савыкташ. Ме — марий йылме дене, моло-
влак — мемнан возымынам. Да вет тыгайже ятыр жап лектын шогыш.
Тиде, конешне, ончыкшат каяш тунгалеш.

Эн тунжӱ, ойлыным, вап-вап палыме лияш, паластараш вап-

ваш печатяме литератур, тыгак искусство, илыш-йўла дене, шар-ныкташ ик тукум улмынам. Ала-кунам, тўжемле ий ончыч ойырлен-на, а тиде вожым иландараш, палаш кўлеш. Шке родо-тукумым от пале, от шарне гын, тыгай калыкын ончыкыкшо уке, манят. Кажне выступленийыште тиде шонымаш лекте, пентыдемдалте.

Кокымшо конгресс Хельсинкыште почылто. Тудым мый почшаш улам ыле, но лач черланен возым. Мыйын возымо текстом вара Се-мен Николаев лудын ончыктен.

Эн сайже — литературнам, сылнымутнам, культурнам, искусс-тынам чыла шотыштат виянден колташлан чумырген ыле мемнан I тўнямбал конгрессна. Тудо калыкна-влакын историешышт сай лон-чо лийын кодаш.

Вет ме, вик ойлаш гын, пеш поян улына. Пел Европышто, Азий-ыштат, мемнан тукум калык ила. Тиддене молан пайдаланаш огыл? Мемнан лўмнерна — марийынат, удмуртынат, мордванат, коминат — нўлталтше. Теве, калыкын самосознанийжым нўлталаш, манына, а вет тыгай форумат полша. Мемнан писатель-влакат шагал огыл ыш-тен кертыт.

Кызытсе жапыште тыгай вашлиймашым эртараш йўсырак. Таче чыла инициативым Марий Эл Правительстве вуйлатышын икымше заместительже, республикын госсекретарьже Н.Н. Гаврилов шке ўмбакше налшаш, тудын властынат уло, финн-угор культур фонды-мат вуйлата. Тиде фонд аккумулятор гай лийшаш. Весе нигў ыштен ок керт. Йўн лийме годым икте-весе декс унаш лектын коштман. Пай-ремлан огыл, а паша дене: кузе нуно илат? Мом возат? Могай те-мышт? Тидым вет пален шогыман.

Чыла паша — самырык-влак кидыште. Сугынь семын ойлем: лўдмў ок кўл. Тек шўргнет лийже, тек йўсў, но пиж, тўчў — садак иктаж-мо сайже лектеш.

I конгресс эртымек, кузе гына мемнам моктен, чапландарен ышт пытаре. Тунам марий шомак пеш кумдан шарлыш.

Икманаш, тўналтыш сай, мотор паша ышталтын.

Вашмутланымашым Алексей АЛЕКСАНДРОВ виктарен.

Венгр писатель-влак делегацийым вашлиймаш.

Карелий, Коми, Моско гыч писатель-влакым вашлиймаш.

М.Шкетан лўмеш Марий театрыште конгрессым почмо годым.

Шола гыч пурлашке: И.Калинкин (Мордва АССР), Ф.Истомин (Коми-Пермяк АО), А.Петухов (вепс поэт), М.Рыбаков (Марий Эл) да А.Валтон (Эстоний).

Ончылно — финн делегаций.

Шола гыч пурланшке: С.Самсонов (Удмурт АССР), И.Калинкин (Мордва АССР), Е.Попов (Москва) да М.Рыбаков (Марий Эл).

Чавайпурышто вашлиймаш.

Делегат-влак концертым ончат.

Шола гыч пурланке: Харри Мюрк (Канада), М.Рыбаков (Марий Эл)
да Лия Пест (Швеция).

Делегат-влак Йошкар-Оласе Политироевешений пöрт ончылно.